

Landsbyen Mejlby nær Jetsmark Kirke

Jetsmark Kirke

Følger man den gamle landevej fra Aabybro til Løkken, vil man syd for Pandrup komme forbi Jetsmark kirke. Kirken er enligt placeret mellem de to landsbyer Kaas mod syd og Pandrup mod nord. En studie af ældre kort viser, at kirken i historisk tid ikke har været omgivet af en bebyggelse. I 2012 fik museet mulighed for at foretage udgravninger i kirkens nærhed og kunne derved påvise tilstedeværelsen af en hidtil ukendt bebyggelse fra vikingetid og middelalder. Den ældste del af den nuværende Jetsmark kirke kan dateres til midten af 1100-tallet, hvor landet som helhed oplevede et sandt byggeboom af stenkirker i romansk stil. Det er muligt, at der under stenkirken kan påtræffes rester af en ældre trækirke. Et fundforhold der ikke er unormalt ved arkæologiske udgravninger under stenkirker af samme alder i resten af landet. Jetsmark kirke er i særdeleshed kendt for sine unikke kalkmalerier fra senmiddelalderen, men en runesten, der er opstillet i kirkens våbenhus, afspejler, at området allerede var et centralt sted i vikingetiden. Et forhold der understøttes af de arkæologiske udgravninger i området. Kirken er placeret centralt på en lav bakkeø, der omkranses af vådområder mod alle verdenshjørner. De historiske landsbyer (Pandrup og Kås) er placeret på randen af bakkeøens nord- og sydlige del. Mellem bakkeøen og Store Vildmose mod øst løber Ryåen, der efter et 15 km bugtet forløb udmunder i Limfjorden nord for Gjøl. Bebyggelsen ved Jetsmark kirke er i historisk tid karakteriseret af spredtliggende enkeltgårde, der er placeret på bakkeøens lavere dele. Først med den bymæssige udvikling, der fulgte med jernbanen i forrige århundrede, kom en sammenhængende bebyggelse i nærheden af kirken.

Under normale omstændigheder er det oprindelige stednavn for de bebyggelser, som museets arkæologer undersøger, for længst gået tabt. De udgravede gårde og anlæg kan kun sjældent relateres til de senere skriftlige kilder. Udgravningerne nær Jetsmark kirke kan imidlertid ved et detektivarbejde i arkæologiske og historiske kilder relateres til en nu forsvunden landsby, der formodentlig i løbet af vikingetiden er blevet grundlagt og navngivet Mejlby.

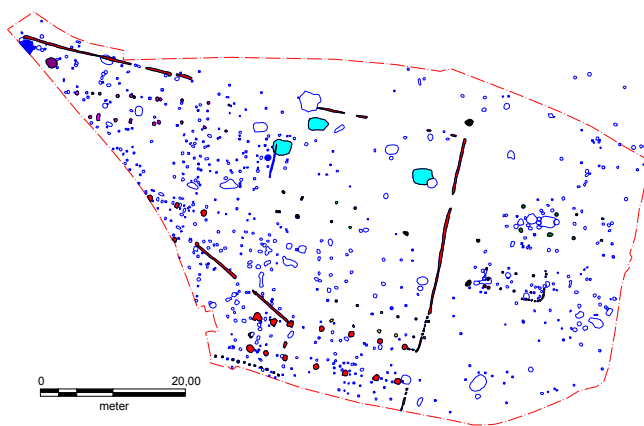

Stensat jernaldergrav undersøgt i forbindelse med etableringen af Hjørring-Løkken-Aabybro jernbanen. I baggrunden ses Jetsmark Kirke. Foto: Vendsyssel Historiske Museum, 1920.

Udgravningerne

Udgravningerne var foranlediget af Region Nordjylland, der ønskede at opføre et nyt sundhedshus på stedet. På nabomarken blev der i forbindelse med etableringen af Løkken-jernbanen for ca. 100 år siden fundet en stensat grav fra den del af jernalderen, som betegnes ældre romersk jernalder (1-200 e.Kr.). Udgravningsholdet håbede derfor at finde lignende gravanlæg, men i stedet fremkom de velbevarede rester af en boplads fra vikingetid og middelalder. Gennem størstedelen af forhistorien er langhusene karakteriseret ved en treskibet konstruktion, hvilket betyder, at tagets vægt er blevet båret af to parallelle rækker af stolper, der har stået i husets indre. I løbet af vikingetiden ændres denne konstruktion, og afstanden mellem de indre stolper bliver større. Dette medfører, at en større del af tagets vægt

bliver båret af husets vægge, og nogle af vikingetidens langhuse (som fx husene på Fyrkat) forsynes med ydre støttestolper langs husets vægge. Et andet karakteristika ved disse huse er, at væggene er krumme. I løbet af 1000-tallet formår man at bygge huse, hvor tagets vægt alene bæres af de ydre vægge - middelalderens langhuse er dermed væsentligt anderledes i grundplan end huse fra forhistorien. Udgravningerne ved Jetsmark afslørede begge hustyper. Sydligst i udgravningsfeltet kunne et buet vægforløb fra et vikingetidshus erkendes, og umiddelbart nord for dette ses et velbevaret langhus fra den tidlige del af middelalderen. Der foreligger endnu ingen naturvidenskabelige dateringer af dette hus, men det formodes at være opført i den anden halvdel af 1000-tallet eller i begyndelsen af 1100-tallet. Huset har et svagt buet forløb, hvilket understøtter en datering til den tidligste middelalder. Stolpehullerne i den vestlige del af huset indeholdt rester af et lergulv, hvilket ikke kunne erkendes i husets østlige stolpehuller. Langhuset har sandsynligvis været opdelt i et mindre beboelsesafsnit mod vest og en stald eller lade mod øst. I husets østgavl har en port ført ud til en vej og de marker, der har omgivet bebyggelsen. Gårdstøften er afgrænset ved et hegn, der sandsynligvis har dannet en firkantet indhegning. Dette toftehegn kunne pga. udgravningens størrelse kun erkendes mod nord og øst. Ud fra langhusets vestlige del udgår endnu et hegn, der forbinder dette hus med en anden bygning. Pga. en nyere cykelsti kunne denne bygning ikke frilægges i sin fulde udstrækning. En central åbning i forbindelseshegnet tolkes som en port. Hegnet viser, at de to huse er samtidige, men hvilken af bygningerne, der skal opfattes som gårdens hovedhus, kan ikke afgøres.

Udgravningsfeltet sydøst for Jetsmark kirke. Kun stolpehullerne fra de tolkede og erkendte konstruktioner er medtaget. Med rødt er angivet den delvist undersøgte gård fra middelalderen. Gården er omgivet af et rektangulært toftehegn.

Landsbyen Mejlby

Navnet Jetsmark optræder første gang i 1300-tallets kilder som Etesmarkæ eller Ethismark. Lidt nordøst for kirken kendes landsbyen Meilbye fra matrikeloplysninger i 1688. På dette tidspunkt bestod bebyggelsen af 12 gårde. Placeringen er øjensynlig sammenfaldende med de gårde, der senere benævnes Bund Gaarde, og som i 1800-tallet blot udgør 3-4 gårde. De ældste optegnelser af denne bebyggelse stammer fra 1540 og benævner stedet Nørmejlby. Det er tænkeligt, at den oprindelige Mejlby har været placeret nær kirken, og at denne senere er blevet opdelt i en nordlig bebyggelse (benævnt Nørmejlby) og en sydlig bebyggelse, der i dag benævnes Sønderby. Sønderby optræder første gang i de skriftlige kilder i 1459 som Synderby. Ud fra matrikeloplysningerne består Sønderby i 1664 af 8 gårde. Såfremt ovennævnte tolkning er korrekt, må den oprindelige landsby ved Jetsmark kirke være benævnt Mejlby. Der har været tale om en større landsby, der allerede i middelalderen opsplittes i to nærliggende landsbyer: Nørmejlby og Sønderby, hvor sidstnævnte stednavn har overlevet til i dag.

I den nordlige del af udgravningsfeltet blev tre grubehuse undersøgt. Grubehuse er små nedgravede værkstedshuse, der ofte har en cirkulær til let oval udstrækning, med en diameter på ca. tre meter. Grubehusene har oprindeligt været gravet ca. 50-70 cm ned, og taget, der sandsynligvis har bestået af græstørv, blev båret af to dybt funderede stolper i hver sin ende af gruben. Grubehusene kan bedst sammenlignes med en let nedgravet teltkonstruktion i træ, og har sandsynligvis dannet rammen om sæsonbetingede arbejdsopgaver, som fx vævning eller anden tekstiltbearbejdning.

Grubehusene optræder primært i perioden fra 600-tallet og frem til 1000-tallet og kendes bl.a. fra de tidlige byer f.eks. Ribe, Aarhus og Aalborg samt fra vikingetidens handels- og håndværkspladser. Grubehuse er ikke ualmindelige for periodens landbebyggelser, men optræder oftest i et mindre antal. Da grubehusene er let nedgravede, kan de ofte erkendes på luftfoto, hvor forskelle i kornets vækstbetingelser afslører grubehusene som små cirkulære aftegninger i marken. En gennemgang af nyere luftfotos fra området ved Jetsmark afslører adskillige grubehuse, og det er sandsynligt, at stedet rummer mere end 200 grubehuse, der er placeret i et bælte fra kirkens sydlige udkant og ned til udgravningsfeltet. De udgravede dele af landsbyen udgør dermed kun en begrænset andel af bopladsens oprindelige udstrækning. Sammenholdes alle disse observationer tyder alt på, at

landsbyen ved Jetsmark i løbet af vikingetiden udvikler sig til en central handels- eller håndværksplads. Næppe af national betydning, men som én blandt flere større landsbyer, der har fungeret som knudepunkter i den regionale vareudveksling.

Grubehus under udgravning set fra syd. Grubens flade bund har udgjort hyttens gulv og længst mod øst og vest ses stolpehuller, hvori grubehusets tagstolper har været placeret.

Et knudepunkt mellem Skagerrak og Limfjorden

Med udgravningerne - og i særdeleshed gennemgangen af nyere luftfotos - er det lykkedes at påvise en bebyggelse fra vikingetiden nær kirken. De udgravede partier af langhuse, samt de mange grubehuse, antyder, at denne bebyggelse allerede i vikingetiden må have haft en central betydning. De mange grubehuse tyder på, at der ikke er tale om en almindelig landbebyggelse, men snarere en landsby, hvor handel og/eller håndværk har udgjort et væsentligt bidrag til den agrare økonomi. Landsbyen må have bibeholdt sin centrale funktion ved indgangen til 1100-tallet, hvor kirkebyggerierne for alvor bliver synlige i det kulturhistoriske landskab.

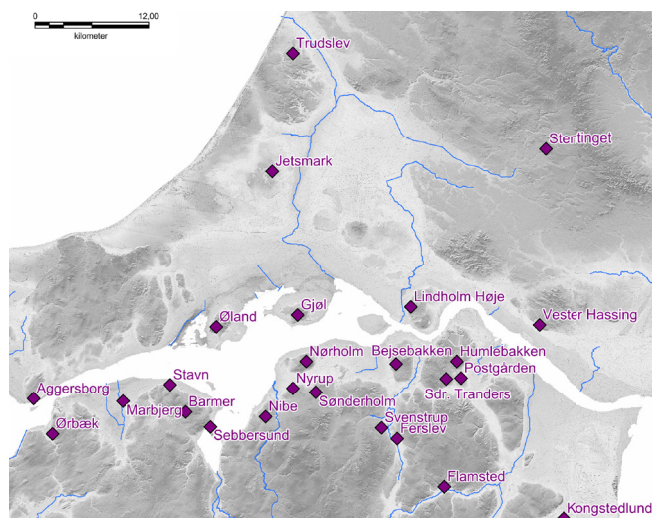
I en tid, hvor landtransport har været tidskrævende, og hvor det vigtigste transportmiddel var skibet, kan placeringen af en handels- eller håndværksplads ved Jetsmark vække undren, men knap 3 km øst for Jetsmark løber Ryåen, hvorpå vareudveksling med Limfjordens øvrige handelspladser har været mulig. I den sammenhæng skal det medtages, at stednavnet Kås umiddelbart syd for Jetsmark kan betyde en mindre havn eller ladeplads. Vendes blikket mod nordvest er Jetsmark placeret blot 8 km fra

Jammerbugt, og selvom Ryåen må opfattes som den primære handelsrute, har nærheden til havet sandsynligvis bevirket, at Mejlbj har udgjort et lokalt knudepunkt i samhandlen mellem Limfjorden og Skagerrak.

I vikingetiden må Limfjorden kunne sammenlignes med nutidens motorveje, og handelsvarer fra nord (Norge), syd (resten af Jylland), øst (Sverige/Sjælland) og vest (De Britiske Øer) er blevet handlet og udvekslet på de mange spirende handelspladser. Limfjordens vigtige rolle, og behovet for kontrol med denne, understreges af placeringen af ringborgen ved Aggersborg. På størsteparten af bakkeøerne i den østlige del af Limfjorden har museet gennem de seneste årtier kunne påvise flere bopladser, der (ligesom Jetsmark-lokaliteten) er kendetegnet ved grube-huse. I tilknytning til disse pladser findes ofte store mængder af detektorfund bl.a. afklippede sølvstykker, mønter, rester fra smykkefremstilling m.v.

I løbet af middelalderen bliver disse lokaliteter færre, men større. En udvikling, der angiveligt skal relateres til den begyndende byudvikling i Danmark med en monopolisering af handlen i landets købstæder. En tilsanding af Limfjordens vestlige udmundning har antagelig også haft betydning for udviklingen af handelsruterne i Sydsandinavien.

Lokaliteter med spor fra handel og håndværk i Limfjordsområdet indekset ved grube-huse og/eller detektorfund. Baggrundskort: reliefkort © COWI og Kulturstyrelsen.

Mens disse ord skrives, bliver det nye sundhedshus ved Pandrup bygget nær tomten af den udgravede middelaldergård. For at knytte nyt og gammelt vil de spændende resultater fra de arkæologiske udgravninger blive formidlet i og omkring det nye sundhedshus. Museet har i samarbejde med bygherre og totalentre-

prenør Lund & Staun igangsat et formidlingsprojekt, hvor udgravningens resultater kan præsenteres. Dette vil bl.a. ske ved en udstilling af de fundne genstande i sundhedshusets venteværelse samt ved plancher i tilknytning til sundhedshusets udeareal. Projektet omfatter desuden en visualisering af middelaldergården på dens oprindelige beliggenhed. Dette formidlingsprojekt er muliggjort ved økonomisk støtte fra Kulturpuljen for regional udvikling ved Region Nordjylland. Middelalderen ved Jetsmark vil dermed igen blive synlig efter at have været skjult i knap 1000 år under mulden.

